

СТРУКТУРНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ БЕЛАРУСКІХ І АНГЛІЙСКІХ НЕКАДЫФІКАВАНЫХ АД'ЕКТЫЎНЫХ КАМПАЗИТАЎ

Выяўленне агульнага і спецыфічнага ў сістэме індывідуальна-аўтарскага словаўтварэння рознаструктурных моўных сістэм мае важнае значэнне як для дэрываталогіі ўвогуле, так і для metodyкі выкладання замежнай мовы. Ажыццяўляючы супастаўляльнае даследаванне структуры беларускіх і англійскіх некадыфікаваных ад'ектыўных кампазітаў (НАК), мэтазгодна адштурхоўвацца ад двухаспектнасці кожнага складанага слова: а) працэсу ўзаемадзеяння, сумы ці “сплаву” зыходных кампанентаў (унутраны план кампазіта); б) выніку ўзаемадзеяння некалькіх кампанентаў – новага цэльнааформленага слова (знешні план кампазіта) [6, с. 6]. Матэрыялам для даследавання паслужылі 1561 беларускі і 1369 англійскі НАК, сабраных метадам скразной выбаркі з раўназначных па аб'ёме мастацкіх праявічых тэкстаў 20–30-х гадоў XX стагоддзя 17 беларускіх (Міхась Зарэцкі, Мікола Нікановіч, Змітрок Бядуля, Якуб Колас, Максім Гарэцкі, Ян Скрыган, Эдуард Самуйлёнак і інш.) і 15 англійскіх (Дэвід Герберт Лоўрэнс, Вірджынія Вульф, Джон Галсуорсі, Рычард Олдынган, Гілберт Кіт Чэстэртан, Герберт Уэлс, Уільям Сомерсет Моэм і інш.) пісьменнікаў.

Структурныя разнавіднасці беларускіх і англійскіх НАК адлюстроўваюць вынік працэсу дэрывацыі. Метадалагічнай асновай для вылучэння структурных разнавіднасцей НАК сталі працы М. Р. Прыгодзіча [5, с. 34–136], А. Д. Мяшкова [3, с. 177–199], П. У. Царова [6, с. 11–46]. Сярод беларускіх і англійскіх НАК зафіксаваны наступныя разнавіднасці паводле структуры: 1) з першым кампанентам – асновай прыметніка: *атрутна-дакорная думка, буйнакостая кляча; angry-blown whistle, fierce-hearted woman, yellow-gloved finger*; 2) з першым кампанентам – асновай прыслоўя: *бязмежна-дагалога цела, глыбока-ўсхваляваная памяць; beautifully-brushed hair, now-abandoned mine, ever-grateful Elise*; 3) з першым кампанентам – асновай назоўніка: *багінепадобныя балерыны, жыццяносныя сокі; heaven-rending passion, soul-racking experience, ash-grey cliffs*; 4) з першым кампанентам – асновай займенніка: *all-beneficent love, self-reproachful George*; 5) з першым кампанентам – асновай лічэбніка ці няпэўна-колькаснага слова: *мільённакопныя шчоткі каласоў, тысячагарышковы стаж натоўчанай куці; four-funnelled Deutschland, five-barred gate*; 6) з першым кампанентам – аддзеяслоўнай асновай: *slicked-back hair, slabbed-down mass of cabbage*.

Не прадстаўлены ў беларускіх мастацкіх тэкстах НАК з першымі кампанентамі – асновай займенніка і аддзеяслоўнай асновай. Кожная структурная разнавіднасць уключае ў сябе субразнавіднасці, якія ілюструюць агульнае і спецыфічнае ў структурнай рэпрэзентацыі беларускіх і англійскіх НАК. Толькі ў англійскіх мастацкіх тэкстах зафіксаваны структурныя субразнавіднасці *аснова прыметніка + аддзеяслоўная аснова (impassive-looking policeman)*, *аснова прыметніка + аснова назоўніка* (спосаб утварэння

– чыстае складанне) (*small-part actress*), аснова прыметніка + аснова прыслоўя (*faraway-above ceiling*), аснова назоўніка + аснова назоўніка (*tragedy-queen air*), аснова лічэбніка + аснова прыметніка (*hundred-odd millions*).

Мадэлі ўтварэння НАК адметныя разнастайнасцю, арыгінальнасцю і пацвярджаюць магчымасць размежавання пытанняў індывідуальна-аўтарскага словаскладання і дэрывацыйных асаблівасцей кадыфікаваных пластоў лексікі. Беларускія і англійскія НАК утвараюцца спосабам чыстага складання і складана-суфіксальным спосабам. Для беларускіх НАК характэрны і складана-нульсуфіксальны спосаб: *шырокахалявыя боты, залачонавалосыя дзяўчаты, зялёнавалосая галава хвоі*.

Цікавасць прадстаўляюць даследаванні эквіфінальных утварэнняў, для якіх аднолькава магчымымі з’яўляюцца адначасова некалькі спосабаў дэрывацыі [2, с. 6–19; 4]. Эквіфінальнымі можна лічыць НАК, якія адпавядаюць структурным разнавіднасцям *аснова прыметніка + аддзеяслоўная аснова* (*bright-looking faces, warri-looking fingers*), *аснова прыслоўя + аддзеяслоўная аснова* (*лёгкаўзнятае пачуццё, прыемна-ўсхваляваная памяць; faintly-twitching nose, beautifully-brushed hair*), а таксама англійскія НАК структурнай разнавіднасці *аснова назоўніка + аддзеяслоўная аснова*, дзе апошнім кампанентам з’яўляецца дзеепрыметнік цяперашняга часу (*heaven-rending passion, blood-sucking blackmailer*). Структурныя разнавіднасці НАК больш разнастайна прадстаўлены ў англійскіх мастацкіх тэкстах, што тлумачыцца тым, што для англійскіх кампазітаў характэрны надзвычай высокі камбінаторыі катэнцыял, а ў якасці першага кампанента можа выступаць аснова слова любой часціны мовы.

У беларускай мове складана-суфіксальныя і складана-нульсуфіксальныя НАК характарызуюцца злітным напісаннем: *белаарловы, жоўтавалосы, залачонавалосы, сінягубы* і інш. Агульным для такіх НАК з’яўляецца іх семантычная скіраванасць, як правіла, на асабовы займеннік, асабовы назоўнік, уласнае імя: *калматабровы Максім Багдановіч, залачонавалосыя дзяўчаткі, ружавыя малады чалавек, русавокія Дразды* і інш. Калі ж азначаемыя словамі для складана-суфіксальных (складана-нульсуфіксальных) НАК выступаюць іншыя катэгорыі слоў, у самім НАК змяшчаецца падказка-ўказанне на іх: *мяккабароды твар, сінягубы рот, залатазубы рот* і інш. Складана-суфіксальныя і складана-нульсуфіксальныя НАК звычайна рэпрэзентуюць монафокусную прымету, г. зн. канцэнтруюцца на адным кірунку прыметы, “семантычна чытабельным”. Англійскія складана-суфіксальныя НАК, як правіла, пішуцца праз дэфіс, а злітнае напісанне такіх ад’ектываў з’яўляецца спосабам аўтарскага самавыяўлення, стылістычным “почыркам” пісьменніка: *Glittereyed his rufous skull close to his greencapped desk lamp sought the face bearded amid darkgreener shadow, an ollav, holyeyed* (J. Joyce); *The figure seated on a large boulder at the foot of a round tower was that of a broadshouldered deepchested stronglimbed frankeyed redhaired freelyfreckled shaggybearded widemouthed largenosed longheaded deepvoiced barekneed brawnyhanded hairylegged ruddyfaced sinewyarmed hero*

(J. Joyce); *A pallid **suetfaced** young man polished his tumbler knife fork and spoon with his napkin* (J. Joyce). Тыповы для Дж. Джойса прыём плыні свядомасці выявіўся ў тым ліку і праз злітнае напісанне і награвашчванне складана-суфіксальных НАК. Некаторыя складана-суфіксальныя НАК характарызуюцца як злітным, так і дэфісным напісаннем у англійскіх мастацкіх тэкстах: *He was a tall, fair man, cadaverous, and a little lackadaisical, with heavy eyelids and a **highbridged** nose* (G. K. Chesterton); *...Harker recognized at once the **high-bridged** nose and spike-shaped beard of his own employer the Admiral* (G. K. Chesterton); *The Duchess was a small woman with a **high-bridged** nose and autocratic eyes* (A. Christie).

Пры ўтварэнні некаторых беларускіх НАК адбылося эксперыментальнае ўсячэнне і змяненне пісьменнікамі асновы першага кампанента з мэтай забяспечыць вастрыню зрокавага ці слыхавога ўспрымання кампазіта: *сiнь-вясноўскія прасторы, пыла-мучаная хмарка, бел-румяны твар, снега-бялявыя краскі*. Такія ад’ектывы разглядаюцца А. Каўрусам як стылістычна ўзвышаныя, энергічныя “пружкія” [1, с. 157]. Лінгвістычна неапраўданым падаецца напісанне такіх адзінак, як *цiха-адлічаныя* (зязюляй гады), *чыста-асабовая* (глеб), *выпадкова-складзеныя* (атрады), *асобна-вызначаны* (дзень), у якіх дэфіс з’яўляецца графічным стылістычным прыёмам, што ілюструе цэльнааформленасць і члянiмасць складанага слова адначасова.

Спосабам чыстага складання ўтворана большасць беларускіх НАК, што пацвярджае “адданасць” гэтага спосабу перш за ўсё аказіянальным адзiнкам. Англійскія НАК, утвораныя спосабам чыстага складання, належаць пераважна Д. Г. Лоўрэнсу, В. Бульф, Р. Олдынгану – пісьменнікам, якія стварылі большую частку аказіянальных складаных ад’ектываў. Такім чынам, агульным для беларускіх і англійскіх НАК з’яўляецца “размеркаванне” iдыяматычнасці па спосабах дэрывацыі: найвышэйшы ўзровень вобразнасці, экспрэсіўнасці характэрны для НАК, утвораных спосабам чыстага складання, а складана-суфіксальныя (і складана-нульсуфіксальныя) НАК значна радзей бываюць iдыяматычнымі, аказіянальнымі.

Такім чынам, большасць НАК (93,6 % беларускіх і 97,9 % англійскіх НАК) характарызуюцца дэфісным напісаннем, што забяспечвае iм графічную выразнасць, здольнасць прыцягваць да сябе ўвагу чытача, падштурхоўваць да аналізу спосабаў утварэння і адносiн памiж кампанентамi. Сярод беларускіх НАК зафіксавана 5 трохкампанентных (0,3 %), а англійскія шаткампанентныя НАК складаюць 36 адзінак (2,6 %). Англійскія НАК адметныя большай (у параўнанні з беларускімі) разнастайнасцю мадэлей утварэння і асаблівасцей спалучальнасці кампанентаў, а таксама колькасцю апошніх, што абумоўлена выразнымі аналітычнымі тэндэнцыямі ў англійскай моўнай сістэме, якія выяўляюцца як у iмкненні носьбiтаў мовы да кампрэсіі, так і ў лёгкасці ўтварэння кадыфікаваных і некадыфікаваных кампазітаў.

1. Каўрус, А. Слова на будзень і святдзень / А. Каўрус // Маладосць. – 1992. – № 3. – С. 152–158.
2. Кириченко, Г. С. Механизм образования сложных слов типа long-legged и car-driver в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Г. С. Кириченко ; Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. – М., 1982. – 21 с.
3. Мешков, О. Д. Семантические аспекты словосложения английского языка / О. Д. Мешков ; отв. ред. О. В. Сивергина. – М. : Наука, 1986. – 209 с.
4. Моисеев, А. И. Существует ли «множественная производность» слов? / А. И. Моисеев // Актуальные проблемы русского словообразования : тез. докл. и крат. сообщ. III Респ. науч. конф., Ташкент, 21–23 сент. 1978 г. / Ташк. гос. пед. ин-т ; отв. ред. А. Н. Тихонов. – Ташкент, 1978. – С. 242–245.
5. Прыгодзіч, М. Р. Словакладанне ў беларускай мове / М. Р. Прыгодзіч. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т, 2000. – 227 с.
6. Царев, П. В. Сложные слова в английском языке : учеб. пособие / П. В. Царев. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1980. – 126 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ